

L'ARQUITECTE GABRIEL BORRELL I CARDONA (Sabadell, 1862-Barcelona, 1944)

MONTSERRAT DURAN I ALBAREDA
Doctora en Història de l'Art

Articles

Gabriel Borrell i Cardona va néixer a la ciutat de Sabadell el 23 de novembre de 1862, al carrer del Safareig Vell, número 20. Ingressà a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona l'any 1879. El 1880-1881, a l'Escola Oficial de Belles Arts de Barcelona, cursà l'assignatura d'estètica i història de les belles arts del Curs superior de pintura, escultura i gravat. Aprovà l'ingrés i el preparatori d'arquitectura el 1883 i en va obtenir el títol el 7 d'octubre de 1887.¹

Els primers treballs professionals els realitzà per a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888, com a arquitecte de la Direcció d'Obres, pels quals la Comissió Directiva l'1 de desembre de 1889 li atorgà un diploma i una medalla de plata. De juny de 1889 a juny de 1891 fou nomenat auxiliar facultatiu de la secció de Clavegueram i Sanejament de les Oficines de l'Ajuntament de Barcelona. El 1892 va ser designat membre de la Junta de Belles Arts de Barcelona.

El 1897 esdevingué arquitecte municipal a Sant Joan Despí, càrrec que desenvoluparia fins a la seva mort, el 1944, i com veurem, també ho seria de Sant Feliu de Llobregat i d'Esplugues de Llobregat. El 5 de febrer de 1901 entrà de professor auxiliar interí gratuït de tecnologia i arquitectura legal a l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, d'on seria catedràtic numerari i en cessaria, per jubilació, el 23 de novembre de 1932. D'entre les delegacions que li foren encarregades per l'Escola, en el seu expedient consten les de president

de la Junta Consultiva del Centre de Contractistes i Mestres Paletes de Barcelona (1902) i membre dels jurats dels tribunals d'oposicions a les places d'ajudants a les Oficines d'Urbanització i Obres de l'Ajuntament de Barcelona (1903) i a les del certamen dels aprenents de l'Ateneu Obrer d'Hostafrancs (1903). Se li va encarregar l'organització del III Congrés Nacional d'Arquitectes, que se celebrà a Madrid l'abril de 1903, i va participar com a ponent en diferents congressos d'arquitectura organitzats a Madrid, Bilbao i València.

Autor d'assaigs, el 22 de juny de 1902 va rebre la menció honorífica atorgada per la Joventut Conservadora de Barcelona amb motiu de la coronació del rei Alfons XIII, pel text "Procedimientos para solucionar los conflictos entre Patronos y Obreros. Intervención del Estado y las autoridades". En el Congrés Internacional de Madrid va defensar "El arquitecto como árbitro en los conflictos que nacen del trabajo", en el Nacional de 1903 dissertà sobre "Variaciones de la Ley de Expropiación forzosa para facilitar el desarrollo de las obras públicas", a Bilbao sobre "la responsabilidad del Arquitecto" i a València, sobre l'any 1910, va presentar l'assaig "La casa obrera".

Des de 1902, o poc abans, i fins a 1933 o 1935 fou arquitecte municipal de Sant Feliu de Llobregat. El 19 d'abril de 1904 va fer-se soci numerari de la Sociedad Central de Aparejadores de Obras de Madrid, ja que exercí també de contractista d'obres. A l'Ajuntament d'Esplugues de Llobregat, l'arquitecte s'hi vinculà des dels primers anys del segle XX fins a 1922.

Arran de l'organització, el 8 d'agost de 1936, del Sindicat d'Arquitectes de Catalunya –format per milicians de la CNT i de la UGT i per alguns membres del

¹ Se li coneix la residència a Barcelona des de 1880, moment en què viu a la Baixa de Sant Pere. El 1936 consta que té despatx a la ronda de Sant Antoni, tot i que viu amb la seva família des de fa temps al carrer de Còrsega, a l'edifici que ell mateix aixecà i que utilitzaria com a despatx professional fins a la seva mort.

Gabriel Borrell l'any 1936 (AMSJD, 1831, procedent de l'AHCA)

GATPAC, i legalitzat per ocupar-se, entre d'altres, de les funcions de l'extingida Associació d'Arquitectes de Catalunya i del Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya i Balears i, per tant, convertit en l'únic organisme capacitat per rebre els encàrrecs professionals als arquitectes fins a l'acabament de la Guerra Civil—, Borrell, igual que la gran majoria d'arquitectes catalans, s'hi afilià i concretament optà per fer-ho dins la secció de la CNT el 13 d'agost de 1936. No és estrany que amb tot aquest bagatge professional en el formulari corresponent d'alta hi fes constar que les seves especialitats eren, per ordre prioritari: 1) peritatges i amidaments; 2) traçat i reforma de poblacions; 3) habitatge i cases barates; 4) edificacions públiques i escoles, i 5) problemes de sanejament.

Els camins pels quals Borrell arribà a implicar-se tant per millorar l'habitatge obrer com per defensar una actitud cívica i professional de l'arquitecte per intervenir en conflictes socials i laborals, i resoldre'ls, no neixen de l'adscripció a una determinada ideologia política. La seva formació cristiana seria la responsable de les seves actituds professionals abocades a millorar les condicions socials dels seus contemporanis i molt concretament les del sector dels treballadors. Borrell —com diria la seva néta Maria Borrell— “tenia

una visió religiosa de la vida que el va dur a ajudar els pobres”. Actituds i camins que durant el primer quart del segle XX conformarien bona part de la base intel·lectual i social de la societat catalana, sobtadament sacsejada amb la revolta militar de 1936.

De Borrell era coneguda la seva relació amb l'Església catòlica, ja que era membre de les Conferències de Sant Vicenç de Paül i participava, amb la seva mare, en accions de caritat cristiana organitzades al voltant de les parròquies. Entre els seus es manifestava molt devot de sant Antoni. Era un catòlic practicant. Aquesta militància religiosa la va viure de molt a prop i ben aviat. Un germà seu es va ordenar sacerdot i el mateix va passar amb dos dels onze fills del matrimoni —dels quals només visqueren sis—. S'ordenaren, amb permís patern en adquirir la majoria d'edat, la seva filla Isabel i el seu fill Lluís, que ingressà al noviciat dels Jesuïtes l'any 1928.

A Gabriel Borrell el van sorprendre a casa membres del Comitè de la FAI. La seva néta Maria Borrell (n. 1928), que va viure aquests fets, ens explica com l'arquitecte va fer passar els membres del Comitè al seu despatx i com, després d'una llarga estona, en sortiren acomiadant-se cordialment, tot recordant-li que, sobre-

Gabriel Borrell i part de la seva família a Montserrat l'any 1928. D'esquerra a dreta, l'arquitecte, la seva filla Montserrat, la seva esposa Dolors, i a continuació els fills Isabel, Mercè i Lluís. (AMSJD, procedent de l'àlbum familiar)

tot, es desfés de tots els símbols religiosos que tenia a casa. El que va passar dins del despatx la família ho va interpretar com que Gabriel Borrell “els va convèncer que no eren persones conflictives, i segur de la seva bona oratòria, fins i tot es va arribar a assegurar d’haver aturat possibles represàlies”. Res de personal ni de professional li va ser manllevat ni destruït. El sentit comú va fer la resta. Borrell va haver de renunciar a demostrar públicament la seva fe religiosa, però va aconseguir, en els moments inicials de la revolta, ser respectat com a individu social.

Al bell mig del conflicte bèl·lic al qual s’arribà, Gabriel Borrell va decidir marxar cap a Sant Esteve de Palautordera, on tenia una casa, coneguda com ca n’Auleda. Allà, pactant amb els masovers, s’hi va poder quedar fins a l’acabament de la guerra amb les seves filles, ja que la seva esposa, Dolors Llenas, havia mort l’any 1935. Aquesta estada seria recordada per la família com de mera supervivència.

La majoria de la gent que el va conèixer deu recordar Gabriel Borrell com una bona persona. Segurament que entre els seus alumnes hi trobaríem testimonis en aquest sentit, perquè, com a professor, no els obligava a comprar llibres: els dictava els apunts.

Al final de la seva vida es va deixar barba, petita i blanca. Així l’hem conegut per primera vegada en una fotografia de 1936 que es conserva a l’AHCAC. Borrell va morir a Barcelona el 6 d’octubre de 1944.

L'experiència municipal Sant Joan Despí

Borrell inicià la seva activitat municipal a Sant Joan Despí el 1897. El 1905 realitzà el seu primer plànol de la població i començà a gestionar l’urbanisme municipal basant-se en el Projecte d’urbanització i eixample fet per Vila i Bruguera el 1904. L’arquitecte s’hauria

Façana principal a mig acabar (1924) dels habitatges per obrers de la fàbrica Bertrand de Sant Feliu de Llobregat, projectats per Borrell l'any 1922 (AMSJD, procedent de la col·lecció familiar).

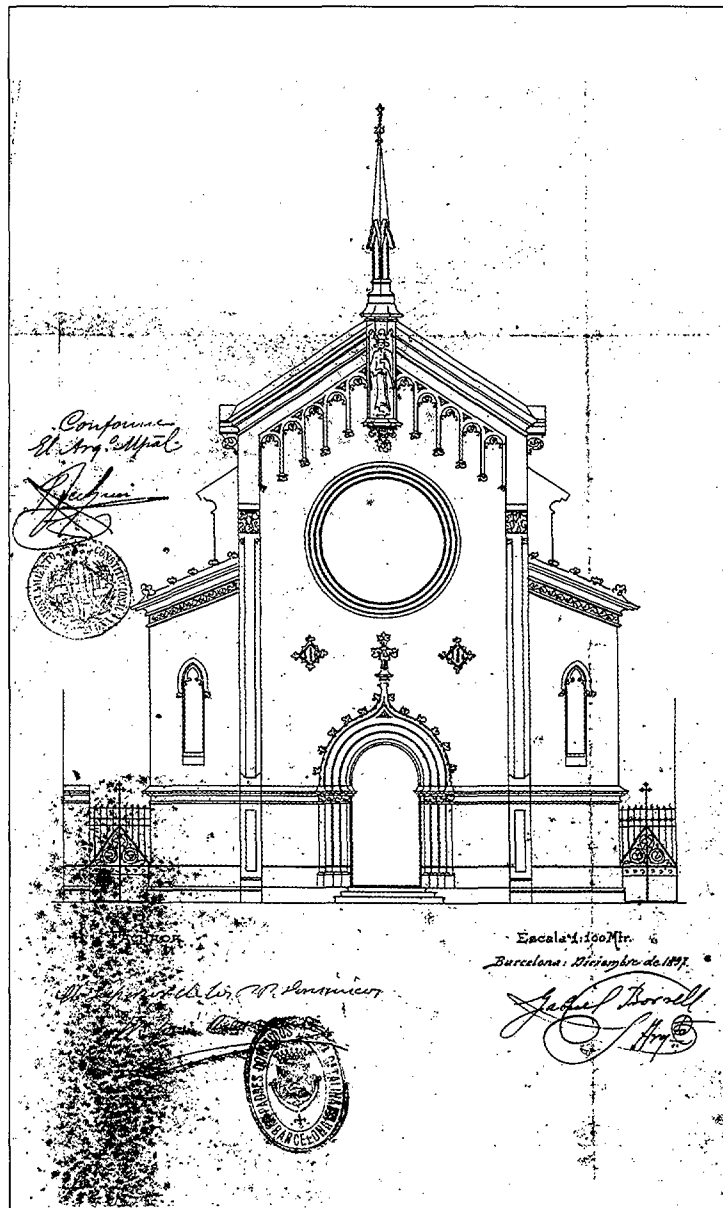
d'encarar amb els propietaris de les finques en el moment d'assenyalar les alineacions dels edificis que es volien construir en el sector que hem conegut com el segon eixample modern de Sant Joan Despí, per tal que s'adaptessin a la normativa urbanística. Sobre aquestes qüestions les tensions foren importants. També hem comprovat com sovint l'Ajuntament prenia acords tot convocant-lo per demanar-li informes sobre el desenvolupament de la construcció del Mercat Municipal (1906), de les obres de defensa del riu Llobregat al pas pel terme municipal (1908) o bé el cas de l'adequació de l'escala i del camí fins a l'estació del ferrocarril (1910).

Força desdibuixat és encara el desenllaç del que hauria estat l'aixecament del segon plànol de la població per part de Borrell, que inicià el 1914, atès que en un

acord de l'any 1922 s'esmenta que encara no s'ha acordat aprovar-lo i es justifica posar de manifest aquesta problemàtica pel que podrien arribar a ser de conflictives les accions municipals quan es pretenguessin dur a terme expropiacions per a les noves obertures de carrers.

El 27 de desembre de 1916 l'Ajuntament aprovà les condicions generals per a l'edificació a Sant Joan Despí. Són les primeres ordenances que regulen des de les alçades de les edificacions fins als aspectes sanitaris dels habitatges de nova planta. Tot i que no hi ha anotat el nom del tècnic que les redactà, ben segur que foren elaborades per Gabriel Borrell.

L'arquitecte també va participar en el procés de modernització dels nous equipaments municipals que s'inicià

Part del projecte de l'església i convent dels Pares Dominics de Barcelona, signat per Borrell el mes de desembre de 1897 (AMSJD, còpia de reproducció de la col·lecció familiar)

el 1918: les escoles i l'ajuntament, però ell no fou l'autor de cap dels projectes.

Alguns acords municipals de finals de 1924 deixen entreveure un enfrontament entre Borrell i membres del consistori, en plena Dictadura de Primo de Rivera. A partir del mes de maig de 1925 trobem Josep M. Jujol (1879-1949) treballant al costat de Gabriel Borrell, concretament en un estudi sobre la realització de les voreres del carrer Major. El projecte urbanístic més important d'aquests anys seria encarregat a Jujol –des del mes d'octubre de 1926 nomenat arquitecte municipal auxiliar–. Es tracta del Projecte d'urbanització del Samuntà (1926-1949), inacabat i no exe-

cutat. A partir d'aquí es comença a perdre el rastre de Borrell, que només trobarem en els informes d'obres particulars i poca cosa més, fins a l'any 1944, en què, prop ja de la seva mort, manifestà al secretari de l'Ajuntament que a causa del seu delicat estat de salut “no deseo figurar como arquitecto Municipal de San Juan Despi en la lista del Colegio de Arquitectos, cargo oficial que no estoy en condiciones de desempeñar”.

Per acord del Ple de l'Ajuntament de Sant Joan Despi de data 21 de desembre de 1944, atesa la defunció de Gabriel Borrell, fou nomenat arquitecte municipal interí Julio Chinchilla Ballesta (1915-1999).

Sant Feliu de Llobregat

Gabriel Borrell va ser arquitecte municipal de Sant Feliu de Llobregat durant el primer terç del segle XX. L'any 1902, per encàrrec d'un consistori progressista de signe republicà, elaborà el "plànol geomètric de Sant Feliu de Llobregat" per a l'eixamplament de la vila a partir de la finca de can Nadal, així com el traçat per a la futura obertura del passeig Nadal, i dels carrers de Vidal i Ribas i de Pi i Margall, entre d'altres, esdevenint la primera planificació moderna de Sant Feliu. L'any 1903 Borrell elaborà l'anomenat "Linde Norte", que serviria per desenvolupar els actuals barris de Can Calders i de Roses-Castellbell, amb modificacions posteriors de 1911 i 1922 realitzades per ell mateix.

A partir de l'any 1923 va tenir com a auxiliar l'arquitecte Climent Maynés i Gaspar (1894-1981) —posteriorment també arquitecte municipal d'Esplugues de Llobregat—, que seria l'autor de les modificacions i de l'aixecament del projecte d'escorxadador que l'any 1924 dibuixà Borrell.

L'arquitecte ja no figura a la plantilla de treballadors de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat de l'any 1935.

Esplugues de Llobregat

Un dels primers encàrrecs municipals a Borrell va ser la redacció del Reglament de concessió de llicències per a la construcció. El 1917 va elaborar el nou pla urbanístic d'Esplugues de Llobregat, aprovat el 1918 i vigent fins a l'any 1950. Borrell deixà el càrrec el 1920, i fou substituït per Nicolau Rubió i Tudurí (1891-1981).

L'obra pública més important que realitzà com a arquitecte municipal va ser la construcció de les escoles Isidre Martí, inaugurades el 1910. Aquest projecte, del qual es conserva força documentació i una excel·lent memòria redactada per l'arquitecte, traspua la filosofia social i la capacitat intel·lectual de Borrell, que entenia l'educació com la base del progrés i del desenvolupament de la societat moderna. Manel Arranz, en un apunt sobre aquest arquitecte, considera que "l'edifici s'ajustava a les més exigents formulacions pedagògiques de l'època: era sòlid, espaiós, ben airejat i ben il·luminat; i la seva sobrietat ornamental —en bona mesura derivada de la necessitat de no incrementar els costos de construcció— no impedia que assolís una notable qualitat

estètica. Per aquestes raons, durant molts anys les escoles Isidre Martí van constituir un dels majors orgulls dels esplugencs". L'edifici, en base segurament a la seva concepció ideo-lògica, funcionà també com a emblema i seu d'una activa renovació política i social local.

L'obra privada

Gabriel Borrell va fer una arquitectura que no podem inscriure en un corrent determinat. Tot i que va dissenyar construccions des de tipologies neomedievalistes fins a aproximar-se a una arquitectura funcionalista, no podem parlar, en general, d'eclecticisme. Sembla com si l'arquitecte renunciés a actituds formalistes personals perquè entenia que cada obra havia d'adaptar-se més a la tipologia arquitectònica concreta que no pas a una arquitectura d'experimentació formal. Borrell sembla buscar en cada encàrrec l'obra adequada a les necessitats del client i quan escaigui hi incorporà un programari intel·lectual basat, fonamentalment, en els usos de l'edifici que cal bastir.

En els encàrrecs d'obra privada, siguin cases aïllades o blocs d'habitatges, si bé la influència modernista encara és important, hi podríem trobar exemples tant d'una arquitectura més burgesa com de tipus popular. A finals de la dècada de 1920 la seva arquitectura es depurà fins a arribar a realitzar, durant la dècada de 1930, nombrosos exemples de la tipologia "xalet".

A continuació assenyalarem una part de la seva producció, tot i que abans cal esmentar un parell de construccions singulars l'autoria de les quals seria de Manuel Sayrach i Carreras (1886-1937) però que signà Borrell —segurament perquè aquell encara no devia tenir la titulació—: la reforma i el jardí (1909) de la desapareguda torre dels Dimonis (1893) a Sant Feliu de Llobregat i la casa Miquel Sayrach (1918) a l'avinguda Diagonal, 423-425, de Barcelona.

Sabadell: El Cercle Republicà Federal (1888), més tard destinat a Escola de Comerç; l'Acadèmia Catòlica (1889), al carrer de Sant Joan; la Casa Ponsa (1891), actual seu de l'Arxiu Històric de Sabadell, i l'enderrocat Nou Teatre dels "Campos de Recreo" (1896).

Barcelona: L'església i el convent dels pares dominics (1888/1896/1897-?) al carrer d'Ausiàs Marc, 54, i al carrer de Bailèn, 10. La història d'aquest projecte és llarga, ja que els promotors van haver de recórrer contra un acord desfavorable de l'Ajuntament de

Barcelona motivat, fonamentalment, perquè els afectats, veïns i propietaris de l'Eixample, consideraven que l'edificació envairia, en part, superfície no edificable. La polèmica fou duta també als diaris i Gabriel Borrell en féu defensa pública. Pel que hem pogut deduir fins ara, promotors i arquitecte van haver de modificar el projecte, de manera que l'església tingués entrada des del carrer i que el pati interior de l'illa quedés ocupat gairebé només pel claustre.

Són també projectes a Barcelona, la Casa Francesc de P. Vallet (1908-1919), al carrer de Bailèn, 36; la capella del col·legi teresià (1908); la Casa Bassols, a l'avinguda Diagonal, 355, i al carrer de Provença, 301, i finalment la Casa Borrell (abans de 1920), al carrer de Còrsega, 417.

Sant Joan Despí: Com a arquitecte particular li trobem un total de quaranta-tres projectes redactats entre 1898 i 1931 i corresponents a edificacions de diferent envergadura. D'entre aquesta obra, destaquem la primera edificació en el que hem anomenat segon eixample modern de Sant Joan Despí: la torre Canalias (1902).

Sant Feliu de Llobregat: L'obra particular de Borrell en aquest municipi comença a partir de 1901. Destaquem l'edifici públic de La Unió Coral (1906/1915), les cases 2 i 4 del carrer de Vidal i Ribas (1914/1918), el grup de cases del passeig de Bertrand, 1-11 (1907-1914), la Casa Raspall (1915), el conjunt de cases del carrer de Jacint Verdaguer conegudes com *cases d'en Molins* (1908-1912) i, finalment, el complex d'habitatges per a obrers de la fàbrica Bertrand (1922), realitzats amb formigó i en els quals va intervenir Jujol l'any 1939 per adequar-ne l'entrada per a accés de vehicles.

Esplugues de Llobregat: Entre 1905 i 1944 Borrell realitzaria més de vuitanta projectes, la majoria dels quals corresponen a cases, del tipus entre mitgeres o aïllades. El gruix d'aquestes construccions corresponen a la dècada de 1930, destacant-se en nombre les de la carretera de Cornellà, llavors l'eix del nou eixample urbà del creixement urbanístic que s'estava desenvolupant al municipi ja des del primer terç del segle XX.

Altres poblacions: Seguint les petjades deixades per Borrell trobem pistes que podrien donar lloc a localitzar més obra seva, entre altres indrets, al barri de Sant Andreu a Barcelona, a l'Hospitalet de Llobregat, a Solsona, a Caldetes, a Sant Esteve de Palautordera... i també, possiblement, trobaríem alguna execució d'arquitectura funerària.

NOTA: La base d'aquest article la formen les diferents anotacions contingudes a la tesi doctoral "Josep M. Jujol i l'evolució del llenguatge d'arquitectònic: Sant Joan Despí, 1913-1949", realitzada per l'autora sota la direcció de la doctora Mireia Freixa, i presentada a la UB el 13 de novembre de 2003. Allà es troben les referències dels documents consultats als arxius municipals d'Esplugues de Llobregat i de Sant Joan Despí, a l'Arxiu Històric Comarcal de Sant Feliu de Llobregat, a l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya –demarcació de Barcelona– i a l'Arxiu de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Aquí cal que agraeixi la col·laboració de l'Arxiu Històric de Sabadell, que m'ha facilitat algunes dades i la informació bibliogràfica continguda a Castells Peig, Andreu, *L'art sabadellenc. Assaig de biografia local* (Edicions Riutort, Sabadell, 1961). I també cal esmentar la referència següent facilitada per l'Arxiu Municipal d'Esplugues de Llobregat: Arranz, Manuel, "Gabriel Borrell, primer arquitecte municipal d'Esplugues", dins *El Punt*, núm. 9, desembre 1989. Part de les dades sobre l'obra realitzada per Borrell a Barcelona han estat extretes de: Garcia Espuche, Albert [idea, selecció i direcció], *El quadrat d'Or*, Olimpíada Cultural, SA i Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1990, i també de Lacuesta, R.; González, A., *Arquitectura modernista en España*, Editorial Gustavo Gili, SA, Barcelona, 1990. I pel que fa al Baix Llobregat, aquestes dades s'han obtingut de Freixa, Mireia; Vidal, Mercè [editores], *Gaudí, Jujol i el modernisme al Baix Llobregat*, Editorial Mediterrània, Barcelona, 2003.

Finalment, cal agrair la informació facilitada per a aquest article expressament pels seus descendents, sense la qual no hauria estat possible abastar bona part de la seva biografia.